

TEMURIYLAR DAVRIDA SHAXS NOMLARINING IJTIMOIIY-LISONIY XUSUSIYATLARI

Nazirov Baxtiyor Shoydullayevich

Xalqaro innovatsion universitet magistranti

Annotatsiya. Ushbu tezisda Temuriylar davrida shakllangan shaxs nomlarining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Antroponimlarning ijtimoiy tabiati, siyosiy tuzum, diniy omil, hududiy identifikatsiya va nasab tizimi bilan bog'liqligi ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqot natijasida Temuriylar davri antroponimiyasi ko'p qatlamli va funksional tizim ekanligi, unda turkiy, arabiy va forsiy unsurlar uyg'unlashgani aniqlanadi.

Kalit so'zlar: antroponimika, ijtimoiy-lisoniy tahlil, Temuriylar davri, nisba, unvon, genealogik komponent, nomlash tizimi.

Abstract. This article analyzes the socio-linguistic features of personal names formed during the Timurid period. The study examines the social nature of anthroponyms and their relationship with the political system, religious factors, territorial identification, and genealogical structure on a scientific basis. The findings reveal that the anthroponymy of the Timurid era represents a multi-layered and functional system in which Turkic, Arabic, and Persian elements are harmoniously integrated.

Keywords: anthroponymy, socio-linguistic analysis, Timurid period, nisba, title, genealogical component, naming system.

Antroponimika – onomastikaning shaxs nomlarini o'rganuvchi sohasi bo'lib, u tilshunoslik, tarix, etnografiya va sotsiologiya bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi. Har bir tarixiy davrning nomlash tizimi o'sha davr jamiyatining ijtimoiy tuzilishi, mafkurasi, diniy qarashlari va madaniy qadriyatlarini o'zida aks ettiradi. XIV–XV asrlarda hukm surgan Temuriylar davri bu jihatdan alohida ahamiyatga ega. Temuriylar davlati asoschisi Amir Temur siyosiy markazlashgan davlat barpo etishi bilan birga, saroy madaniyati, rasmiy titul tizimi va diplomatik

yo'zishmalar an'analarini shakllantirdi. Bu jarayon shaxs nomlarining strukturaviy va semantik jihatdan murakkablashuviga olib keldi. Mazkur maqolada Temuriylar davrida qo'llangan shaxs nomlarining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari tahlil qilinadi.

Antroponimlarning ijtimoiy tabiati va nazariy asos. Tilshunoslikda shaxs nomlari faqat nominativ birlik emas, balki ijtimoiy belgi sifatida talqin qilinadi. Nom insonning jamiyatdagi o'rnini, mansubligini va madaniy muhitini ko'rsatadi. Ijtimoiy-lisoniy yondashuvga ko'ra, antroponimlar jamiyatdagi tabaqalanish, diniy e'tiqod va siyosiy tizim bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Temuriylar davrida shaxs nomlari quyidagi ijtimoiy omillar ta'sirida shakllangan:

a)	siyosiy hokimiyat va saroy protokoli
b)	islom dini va shariat me'yorlari
c)	hududiy-madaniy markazlar (Samarqand, Hirot, Buxoro)
d)	nasab va sulolaviylik tamoyili
e)	adabiy-estetik muhit

Shu bois bu davr antroponimiyasi ko'p komponentli tizim sifatida namoyon bo'ladi. Temuriylar jamiyati qat'iy ijtimoiy iyerarxiyaga ega bo'lgan. Hukmdorlar, shahzodalar, harbiy amirlar, ulamolar, hunarmandlar va oddiy xalq qatlamlari mavjud edi. Bu tabaqalanish nomlash tizimida ham o'z ifodasini topgan. Masalan, Shohrux Mirzo nomidagi "Mirzo" komponenti temuriy shahzodalar uchun xos unvon bo'lib, u shaxsning sulolaviy maqomini bildiradi. "Shoh" elementi esa hokimiyat ramzi hisoblanadi.

Mirzo Ulug'bek nomida "Ulug'" sifati buyuklik, salobat ma'nosini bildiradi. Bu turdagi sifatlash komponentlari hukmdor yoki yuqori tabaqa vakillariga nisbatan qo'llangan. Harbiy aristokratiya orasida "Bek", "Bahodir", "Temur", "Arslon" kabi kuch va jasoratni bildiruvchi turkiy komponentlar uchraydi. Bu nomlar ijtimoiy vazifa bilan bog'liq semantik yuklamaga ega bo'lgan.

Oddiy xalq orasida esa sodda va qisqa shakldagi ismlar ko'proq tarqalgan bo'lib, ular murakkab unvon va nisbalarsiz qo'llangan. Bu esa ijtimoiy maqom va lisoniy shakl o'rtasidagi bevosita bog'liqlikni ko'rsatadi.

Temuriylar davlati islomiy davlat sifatida shakllangan. Shu sababli diniy komponent shaxs nomlarida ustuvor o'rin egallaydi. Qur'oniy va payg'ambarlar nomlari keng qo'llangan: Muhammad, Ahmad, Ali, Husayn va boshqalar. Ayniqsa, "Abd" komponenti bilan boshlangan ismlar ("Abdurahmon", "Abdulaziz", "Abdulloh") keng tarqalgan. Bu tipdagi nomlar banda va Alloh o'rtasidagi munosabatni ifodalab, diniy sadoqatni ko'rsatgan. Diniy ulamolar orasida arabiy kelib chiqishga ega ismlar ustunlik qilgan bo'lsa, saroy-adabiy muhitda forsiy-estetik ohangga ega nomlar ko'proq uchraydi.

Temuriylar davrida nisba qo'llash keng rivojlangan. Nisba shaxsning tug'ilgan joyi yoki faoliyat yuritgan hududini bildiradi: Samarqandiy, Buxoriy, Hirotiy va boshqalar. Husayn Boyqaro hukmronligi davrida Hirot ilm-fan va adabiyot markaziga aylanganligi sababli "Hirotiy" nisbasini olgan shaxslar ko'paygan. Bu hodisa ijtimoiy-lisoniy jihatdan hududiy identifikatsiyaning kuchayganini ko'rsatadi.

Temuriylar davri adabiy muhitida taxallus qo'llash an'anasi keng yoyilgan. Bu ijtimoiy jihatdan ijodkor shaxsning o'zini namoyon qilish shaklidir. Masalan, Alisher Navoiy "Navoiy" taxallusi orqali poetik konsepsiyasini ifodalagan. Taxallus tanlash jarayoni estetik, ma'naviy va ramziy omillar bilan bog'liq bo'lgan.

Temuriylar davrida nasab alohida ahamiyat kasb etgan. "Ibn", "bin" shakllari orqali nasab ko'rsatish siyosiy legitimlikni mustahkamlash vositasi bo'lgan. Hukmdorlik huquqi ko'pincha avlod zanjiri orqali asoslanganligi sababli genealogik ifoda muhim bo'lgan. Sulolaviylik tamoyili nomlash tizimida ham aks etib, shaxsning tarixiy ildizlarini ko'rsatgan. Temuriylar davri antroponimiyasida uch asosiy qatlam mavjud:

1. Turkiy qatlam – harbiy va sulolaviy nomlar;
2. Arabiy qatlam – diniy va rasmiy nomlar;
3. Forsiy qatlam – saroy-adabiy muhitga xos nomlar.

Bu uch qatlamning uyg'unligi Temuriylar davlatining ko'p madaniyatli tuzilishini aks ettiradi.

Xulosa. Temuriylar davrida shaxs nomlari jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, diniy mafkurasi, siyosiy tizimi va madaniy muhitini aks ettiruvchi murakkab lisoniy tizimni tashkil etadi. Nomlar orqali shaxsning ijtimoiy maqomi, nasabi, hududiy mansubligi va diniy e'tiqodi ifodalangan. Ijtimoiy-lisoniy tahlil shuni ko'rsatadiki, bu davr antroponimiyasi tasodifiy emas, balki aniq ijtimoiy-me'yoriy tamoyillarga asoslangan. Shaxs nomlari jamiyatning mafkuraviy va siyosiy tuzilishini mustahkamlovchi vosita vazifasini bajargan. Shu bois Temuriylar davri antroponimiyasi tilshunoslik, tarix va madaniyatshunoslik kesishgan nuqtada o'rganilishi zarur bo'lgan muhim ilmiy muammodir.

Adabiyotlar:

1. Темур тузуклари. – Т.: “Фан ва технология”, 2014. 196 б.
2. Каримов С.К. Амир Темур ижтимоий-сиёсий таълимотининг асосий тамойиллари. Ўрта Осиё социологик фикрлари тарихидан (Ўқув қўлланма). – Самарқанд: СамДУ, 261-262-б.
3. Яхшиликков Ж., Аҳадов Ш. Темурийлар маънавияти (Илгариги манбалар ва янги тадқиқотлар асосида). – Т.: “Фан”, 1999.
4. Murodillayev N. Navoiydan navo topgaylar. Qarshi.: “Nasaf” NMIU, 2021.
5. <https://zenodo.org/records/15553918/files/1.22.pdf?download=1>
6. <https://journal.fledu.uz/wp-content/uploads/sites/3/2023/12/umurzakova-m.til-nazariyasi.pdf>